

своите спомени, да ги възкреси заедно с цялостната историческа и емоционална атмосфера на безвъзвратно отминалото и да ги внуши на читателя. Писателят сякаш изживява отново своя път в живота и литературата с Асен Разцветников — наставника и приятеля. Това вживяване в миналото е безкомпромисно — то не оставя място за жалост дори към любимия другар. И най-очевидно това личи, когато Камен Зидаров разказва за своята реакция на отдръпването на именитата четворка от „Нов път“. По това време той е далеч от София, с Разцветников се вижда доста по-късно, а ледът между двамата се пропука още по-късно. В сърцето на младия поет (имам пред вид Камен Зидаров) бушува болка и гняв към ози, който — така изглежда тогава — е изменил на идеята, в която сам го е посветил. И безапелационността на обвинението е съвсем естествена, макар че от днешна гледна точка изглежда малко пресилен. Както е известно, в нашата литературна история в последно време се наложи много по-обективна и нюансирана трактовка на този случай, която не оставя място за категорична алтернатива. Ала Камен Зидаров не е историк, който като отец Пимен пише „не ведая ни жалости, ни гнева“, а жив свидетел на събитията, който остава верен на своята първа и непосредствена емоционална реакция. Впрочем това е повече от естествено; ето какво пише например Борис Делчев: „За интелектуалците от постарото поколение, които помнеха шумното някога скъсване със списание „Нов път“, името на Разцветников, макар и литературно, бе озвучено по един много политически начин.“ („Познавах тези хора“, книга втора, с. 115).

Според мен тук се намесва и още едно обстоятелство, което е затвърдило становището на Камен Зидаров, макар той да не отчита цялата сложност на реалната обстановка. А именно: Асен Разцветников е единственият от „четворката“, който не успява да преодолее кризата след скъсването със списанието, не успява по-късно отново да намери мястото си в редовете на комунистическата литература. И това още повече засилва впечатлението от неговата лична трагедия, в която немалка роля изиграва и лошото му здраве и особено засилващата се с годините мания за преследване. Вярно е, че тя става явна по-късно — в годините непосредствено след Девети септември. Но едно писмо на Бешков, цитирано в очерка на Б. Делчев (вж. 114 с.), а много вероятно е да има и други документални свидетелства, говори, че очевидно това болезнено състояние на психиката у Разцветников е много по-отрано. Така в неумолим възел се сплитат причини от най-различен характер, за да доведат до трагичния край.

Камен Зидаров с много такт и проникателност е отделил доста страници на онези обстоятелства от интимно-биографичен характер, които са предопределили съдбата на

Асен Разцветников. В последните години от живота на поета той е бил особено близък с него, намирал е време и желание да го подкрепи при нужда. А за жалост състоянието на Асен Разцветников все повече се влошава и все по-често се налага да се „прогонват“ — уви, не за дълго — фантомите, които тревожат болното му въображение. Вярно е, че за този период от живота на Разцветников има и други свидетелства, но според мен Камен Зидаров е успял най-задълбочено и психологически проникновено да обрисова последните му години. Тук са преплетени и откъслечни, но много точни наблюдения върху късното творчество на поета и макар да съзнавам, че това е задача на друг тип изследване, все пак не мога да не изкажа съжалението си, че Камен Зидаров не е сметнал за нужно да обедини и обобщи своите наблюдения. Но каквито и частни несъгласия да имаме с едно или друго в неговата книга, не може да не приемем думите му: „Жертвени клади“ наистина си остават едни от най-бляскавите стихове в развитието на нашата революционна поезия. Но да се ценят само те и да се отхвърля всичко друго след откъсването му от партията, смятам, че това е неправилно. В „Двойник“, в любовната и пейзажната му лирика и особено стиховете, които написа непосредствено след Девети септември, в драмата му „Подвигът“, честно и умно, с не по-малка поетична сила той застава в редиците на победения народ, без да отрича „греха“, който бе извършил към него и най-накрай го изкупи и заплати с живота си. Цялото му творчество е едни искрен и откровен дневник с паденията и възходи-те му.“

И безспорно нашата литературна история все още е наистина донякъде в дълг към цялостното творчество на Асен Разцветников; дълг, който ни помага да осъзнаем и книгата на Камен Зидаров.

Христо Стефанов

„ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОТКРЫТИЯ МИХАИЛА ШОЛОХОВА“

от Ф. БИРЮКОВ

Изд. „Современник“. М., 1976. 348 с.

В последните години съветската критика справедливо отбеляза редица нови успехи в шолоховедението — книгите на А. И. Хватов („Художественный мир Шолохова“, 1970, 2 доп. изд. 1975), на К. И. Прийм („Тихий Дон“ сражается“, 1972, 2 доп. изд. 1975), сборника „Творчество Михаила Шолохова“ (Л., 1975), статите на В. А. Ковальов, П. Палиевский, Л. Ершов и др. В тези изследвания съществено място бе отделено на проблемите на народността и партийността, на трагичното и епичното в творчеството на писателя, на живите му връзки със съвременната съветска литература, със световния литера-

турен процес, на възприемането му в много страни на Европа, Азия, Америка. Учените показаха пътя на Шолохов до най-високите цели на съвременното изкуство — хуманистичното възпитание на личността, задълбоченото изследване на националното самосъзнание и качествата на новия, социалистически човек.

Книгата на Ф. Бирюков „Художественные открытия Михаила Шолохова“ (1976) се появява именно в този контекст от нови наблюдения върху Шолоховото творчество. Тя е завършек на многолетен труд, на многопосочни търсения и прецизни уточнения, някои от тях за пръв път изложени в статиите „Снова о Мелехове“ („Новый мир“, 1965, кн. 5) и „Тихий Дон“ и его критики“ („Русская литература“, 1968, кн. 2), с които ученият (заедно с А. И. Хватов¹) постави началото на третата по ред дискусия за голямото епично платно на Шолохов „Тихий Дон“. В книгата си Ф. Бирюков запазва полемичния елемент, обстоятелство, което дава възможност да се видят постиженията на критико-естетическата мисъл и новото, което се предлага като решение на разглежданата проблематика.

Ф. Бирюков насочва вниманието си главно върху три момента от многообразното художествено дело на Шолохов — проблема за селянина, темата за войната и аспектите на художествено-стилистичното му майсторство.

Първата глава „Селяните в епоса на Шолохов“ заема централно място в книгата (180 с.). И това е естествено. През цялото си творчество писателят с особено внимание се вглежда в облика на народния човек, дири извори от неговата нравственост и човечност, съсредоточено „изследва“ реакциите и преживяванията му, паденията и възторжите му в епикални исторически събития, разкривайки дълбоко националните черти в неговата душевност. Именно това заставя изследвача да постави разглеждането на проблема за селянина върху широка историко-литературна основа, която би позволила да се очертае приносът на художника в изображението на народния характер. Подобен подход обуславя вниманието и интереса на учения към „родословието“ на „селската“ тема както у предшествениците на Шолохов в западноевропейската (Стендал, Мериме, Балзак, Юго, Зола, Мопасан) и руската литература (Тургенев, Л. Толстой, Гл. Успенски, В. Короленко, Чехов, И. Бунин, С. Подъячев, Н. Волнов, В. Шияков и др.), така и у неговите съвременници (Горки, Серафимович, Л. Сейфулина, А. Неверов, Л. Леонов, М. Пришвин).

Още с „Донски разкази“ в средата на 20-те години писателят заявява според автора на книгата „за своето отношение и виждане на се-

лянина“, „за нов политически и естетически смисъл“ на „селската“ тема, „претопявайки“ по своето най-добрите страни на класическата традиция при изображението на селския човек (Л. Толстой).

Изследователският патос на Ф. Бирюков е най-силен, когато разглежда проблема за селянина у Шолохов в забележителния му роман „Тихий Дон“. Тук ученият е разгърнал целия си талант на опитен и ерудиран полемист, който умее да отдели рационалното зърно в съществуващите критически концепции, да покаже субективността на едни и абстрактността на други, отстоявайки ново, свое виждане в оценката на Шолоховото произведение, предлагайки обективно по-вярна и близка до авторския замисъл според мен концепция за творбата и нейния главен герой Григорий Мелехов.

За да защити своето становище, Ф. Бирюков със заслужена сериозност поставя един основен въпрос — проблема за историзма, за съотношението между историческа и художествена правда в романа на Шолохов. От правилната му постановка и изясняване зависи до голяма степен и съдържанието на изображенияте от автора персонажи, в частност образа на Мелехов. Именно във връзка с последния неизменно възникват редица други въпроси — доколко сюжетните колизии, в които той попада, са плод на авторското въображение или имат реално-историческа основа, къде е изворот на неговата трагедия, субективното ли доминира в нея или обективните обстоятелства и т. н. Всичко това заставя Ф. Бирюков да се обърне с лице към историческите факти и материали. Романът сам изобилствува с имена, дати, събития и пр. И за да потвърди още веднъж тяхната точност и автентичност, за да увери в историческата канава на произведението, в подкрепа на своята концепция авторът на рецензираната книга привежда и нови, неизвестни или малко известни в литературната история документи, които осветляват още по-детайлно хода на събитията, острите сблъсъци и катаклизми в периода 1912—1922 г. (историческите рамки на романа), доказвайки по неопровержим начин жизнено-историческата правдивост на Шолоховото произведение.

Приведените от Ф. Бирюков исторически извори (изказвания на Ленин за донското казачество от периода 1905—1932 г., на В. Антонов-Овсенко, на видни политически дейци и червени командири и др., много мемоари и нови исторически материали като рапорти, писма, заповеди) свидетелствуват за съществуването на две линии в подхода към донското казачество. В едната от тях се открива ленинската политика на убеждението, на внимателното и тактично привличане на средните селски маси на страната на революцията независимо от съсловните предразсъдъци, политическа изостаналост и ограниченост (Ленин казва: „... Никакви насилия по отношение на сред-

¹ Вж. А. И. Хватов. Образ Григория Мелехова в концепции романа „Тихий Дон“. — Русская литература, 1965, кн. 2.

ния селянин не допускаме⁴¹); в другата — се отбелязва сектантският, троцкистки курс на „разказчаване“ на казачеството.

Ф. Бирюков с голяма вещина анализира, съпоставя, противопоставя историческите факти и убедително рисува цялата сложност на конкретно-историческата обстановка на Дон особено в периода 1917—1922 г., за да покаже несъстоятелността в позицията на ония изследвачи, които са склонни да смятат отклоненията от партийната политика, от ленинските принципи за работа с масите за нещо естествено в бурните преходни епохи и предпочитат да се ограничат с общата постановка за двойствената природа на средния селянин като собственик, която поражда неговите колебания и митания.

Една голяма част от тази глава на книгата на Бирюков е насочена именно срещу това едностранчиво твърдение, което стеснява авторската концепция на романа „Тихият Дон“ и не изчерпва богатото съдържание, вложено в образа на Мелехов. Като се спира на постановките на своите предходници, опитващи се да обяснят трагедията на Шолоховия герой с теорията за „историческото заблуждение“ (Б. Емелянов, А. Бритиков) или с тезата за „историческото възмездие“ (Л. Якименко, Н. Маслин, Н. Драгомирецкая и др.), тясно свързани според тези учени със собственичката душевност, авторът на книгата аргументирано свързва лъжатушия път на героя, неговите съмнения и колебания, симпатии и антипатии не само с дълбоко индивидуалната му природа на мислещ, търсещ своето място в живота човек (без винаги вярно да го намира), със сложната историческа обстановка, за която стана дума по-горе. Но ученият отива и по-нататък, като поставя въпроси, в една или друга степен засягащи съдбата на такива като Мелехов: действително неизбежни ли са били трагичните събития, изобразени в романа; възможно ли е било да се избегне кървавият сблъсък по време на Вьошенското въстание, закономерни ли са лющканията на Мелехов, би ли могло да му се подаде ръка за помощ?

В оценката на Бирюков образът на този герой получава нови очертания. Ученият навлиза дълбоко в художническата концепция за „очарованието на човека“ (Шолохов) у такива като Мелехов, показвайки богатия нравствен потенциал и красота на народния характер, неговата прямота, честност, чувствителност, отзивчивост, решителност, когато трябва да отстоява себе си.

Образът на Мелехов така, както гениално го е нарисувал Шолохов, е много по-сложен от всякакви схеми, пълен с неповторимо обаяние и въздействие на читателя. В това се състои и майсторството на писателя — избягвайки еднолинейните решения, тривиалните характери, той се стреми да достигне до истинската същност на жизнено-истори-

ческият процес, да покаже „отвътре явленията“, без да търси предпазено външен драматизъм в подбраните сюжетни колизии.

В изследването на Бирюков Шолохов е показан именно като художник, който сложно възприема действителността, като познавач на живота, който еднакво зримо и пластично пресъздава и мащабните измерения на събитията, и най-малките битови подробности, утвърждавайки принципа: творецът да се вглежда в съдбата на народа, улавяйки и общото, и индивидуалното в нея.

Във връзка с проблема за хуманизма изследвачът не заобикаля и един от най-дискуссионните моменти в романа, който и до днес разпалва критическите пристрастия. Става дума за отношението и поведението на болшевика Михаил Кошевой към демобилизираната се от Червената армия Мелехов, участвувал преди това и на страната на белите. Позицията на Бирюков е категорична: „Критиците, които оправдават Кошевой във всичко, изхождат от мисълта, че времето уж не предразполага към хуманизъм. Струва ми се, че целият този „историзъм“ съвсем не е точен. Хората от героичната революционна епоха мислеха с широки категории — за народи, класи, държави. Но те не забравяха и отделния човек (. . .), Ленин никога не смяташе грижата за отделния човек нищожен за работа. Той лично помагаше да се ориентират в обстановката, извеждаше човека на истинския път, убеждаваше, учеше, разясняваше и същото изискваше от хората, призвани да ръководят“ (139 с.).

Струва ми се, че с една такава критическа постановка по-вярно се напишва пулсът на Шолоховия хуманизъм. По своята съкровена същност Шолохов е партийен писател и именно той великолюпно успя да покаже най-опасните страни в неправилното ръководство на масите — отдалечаването и непознаването на тяхната психология, вредните резултати от пренебрегването на ленинския подход на работа с тях. Писателят художествено внушава, че ръководители от типа на Кошевой не улесняват, а усложняват и без това нелекия път към революцията на такива като Мелехов, на средните маси. В този смисъл Бирюков подчертава: „Борбата на масите, опирането върху огромните потенциални възможности, които те притежават, проблемът за правилното ръководство, издигнати от революцията на преден план, са едни от най-главните идеи на Шолохов“ (157 с.).

Невъзможно е да се спирам на всички доводи и множество примери, почерпани от самото произведение на писателя, които Бирюков привежда в подкрепа на своята концепция за „Тихият Дон“. Неговите наблюдения при трактовката на „селската“ тема се разширяват и с романа „Разораната целина“, който още веднъж потвърждава възгледите на писателя за селянина, формулирани през

20-те години в „Донски разкази“ и „Тихият Дон“ — в потенциалните възможности и сили на селския човек трябва да се вярва.

Неголяма по обем, втората глава на книгата „Грите войни“ допълва казаното вече за народния характер. Сега той е поставен в ново измерение, в което още по-ярко се открояват нравствените стойности на националния му облик. Изследователят и тук не е стеснил обсега на наблюденията си — руския национален характер, изправен с лице срещу войната, възлудяващо изобразен от Шолохов (в „Донски разкази“, „Тихият Дон“, „Наука за омраза“, „Съдбата на човека“), той разглежда в сравнителен план с героите от бележити творби на известни световни автори, като А. Барбюс, Дос Пасос, Ъ. Синклер, У. Сароян, Ъ. Хемингуей, които пресъздават трагичната участ на човека на война, изразявайки недвусмислено своя хуманизъм по отношение на десетки милиони похабени човешки съдби в следвоенната действителност на Първата и Втората световна война.

В заключение Ф. Бирюков подчертава, че опитът на Шолохов в изобразението на народния и национален характер не изчезва безследно, а се възкресява талантливо от много съвременни съветски прозаци, като М. Алексеев, А. Иванов, А. Калинин, В. Белов, П. Проскурин, Е. Носов, В. Шукшин и др., които с интерес се вглеждат в духовния свят на селянина в съвременната ни епоха.

Третата глава в книгата на Бирюков, озаглавена „Художник. Стилист“, заема също немалък дял в нея. Художественото майсторство, поетиката на Шолохов са видени през призмата на споровете и търсенията на младата съветска проза от 20-те години във връзка с руската класическа традиция и писателските предпочитания.

Невъзможно е да се посочат всички аспекти на стила в творческия маниер на Шолохов при изобразението на народния характер така, както ги открива изследвачът. Но и тук, както и в предшестващите глави на книгата ръководна за него е мисълта, че Шолохов е новатор в изкуството. И върху богат илюстративен материал в различни посоки и измерения се показва това новаторство. И нещо друго. Стилът на Шолохов, неговите елементи (пластичност, композиция, портретни характеристики, обстановка, пейзаж и пр.), в частност стилистиката (епитети, метафори, сравнения, паралелизми, устно-поетична, простонародна и разговорна реч), се характеризират в зависимост от конкретната творческа задача на автора. Без статистически методи Бирюков точно и ясно показва „механизма“ на подбора и употребата на образното слово от писателя.

Така ученият навлиза в неподозирани детайли при разкриване на редица страни от стила на писателя. Със същата задълбоченост той показва „магията на словото“ у Шолохов — неговата роля в диалога, монолога или повествователната авторска реч,

стилистичните пластове на руския език, от които художникът със своя, особена мярка черпи поетическата образност. Струва ми се, че подобен „молекулярен“ анализ на художника и стилиста Шолохов досега не е правен в научната литература. И това е една от приносните страни на книгата на този съветски учен, който не само открива в нова светлина редица страни в творчеството на писателя, но и набелязва някои бъдещи насоки в неговото проучване.

„Художественные открытия Михаила Шолохова“ е дълбоко концептуално изследване. Може не всеки да се съгласи с полемичния му заряд, но като цяло то завършва един етап в шолоховедението, започнал в средата на 60-те години, представлява нов момент в развоя на съветската естетическа и литературно-критическа мисъл.

Маргарита Каназирска

„ПЕРГАМЕННЫЕ РУКОПИСИ БИБЛИОТЕКИ
АКАДЕМИИ НАУК СССР.
ОПИСАНИЕ РУССКИХ И СЛАВЯНСКИХ
РУКОПИСЕЙ XI—XVI ВЕКОВ“
от Н. Ю. БУБНОВ, О. П. ЛИХАЧЕВА
и В. Ф. ПОКРОВСКАЯ
Ленинград, 1976. 234 с. + 65 снимки

В Съветския съюз се съхраняват извънредно много стари славянски ръкописи, X—XVIII в. Те се намират главно в Москва (ГБЛ, ГИМ, ЦГАДА), Ленинград (ГПБ, БАН), Киев, Одеса, Вилно. Събрани в разни библиотеки, музеи и архиви, те са достъпни за научни изследвания. Някои от тях имат печатни описи; за други сборки има вътрешни служебни описи, което също улеснява работата с тях. За трета част сборки се работи по инвентарни книги.

В тези сборки покрай руските ръкописи има и чужди по произход стари славянски ръкописи — български, сръбски, румънски. Различни са причините за тяхното пренасяне в Русия — откупване, подаряване, постъпления от научни командировки, военни походи и пр. Ръкописите са писани на пергамент или на хартия. Разбира се, преобладаващото число са хартиените ръкописи.

Изготвянето на научни описи на старите славянски ръкописи има повече от 150-годишна практика. Тази задача и днес настоятелно стои пред науката, понеже за много сборки няма такива описи. През последните две десетилетия особено внимание се обръща на пергаментните старославянски ръкописи, най-ранни свидетелства за писменост и културни изяви у българи, сърби, руси. Стана практика по-големите книгохранилища, пазищи такива славянски пергаментни ръкописи, да пристъпят към научната обработка на ръкописите и да издават научни описания за тях. Пръв труд от такъв характер бе